

Orientalist evaluations of Saif ibn Umar al-Tamīmī's Historical Narratives: A Contextual and Comparative Analysis

Maryam Saeedyan Jazi¹

1. Associate professor, Department of Islamic Knowledge, faculty of Theology and the Teaching of Ahl Al-Bayt (AS), University of Isfahan, Isfahan, Iran. msaeedyan@ltr.ui.ac.ir

Article Info	Extended Abstract
Article type: Research Article	Abstract The historical narratives attributed to Saif ibn 'Umar al-Tamīmī, particularly those concerning the early Islamic period, have received diverse judgments in modern Orientalist scholarship, ranging from outright rejection to conditional acceptance and discursive reconstruction.
Article history: Received: 29 April 2025 Received in revised form: 7 July 2025 Accepted: 16 July 2025 Published online: 6 August 2025	This study adopts an analytical and comparative approach to examine the factors and contexts influencing Saif's narratives, as well as Orientalist evaluations of them, across five main dimensions: 1) The spatial and temporal context of Saif's narrative construction; 2) Social and cultural factors; 3) Religious and sectarian backgrounds and influential movements; 4) The institution of the caliphate and its political structure; and 5) The process of Islamic historiography and its formative sources.
Key word: Saif ibn 'Umar, Orientalism, Caliphate, Abbasids, Iraq, Tribalism, Historiography, Islamic Historiography	Orientalist evaluations, employing structural, comparative, and contextual analytical tools, view Saif's reports not as neutral data but as ideologically charged historical reconstructions. The study presents a five-stage analytical model that reinterprets Saif's narratives on documentary, content-based, ideological, comparative, and political levels. A comparative analysis of scholars such as Julius Wellhausen, Noth, Donner, Crone, Madelung, and others demonstrates that the reliability of these sources can only be assessed through multi-layered analysis within their historical and power structures. The findings underscore that evaluating Saif's narratives requires a critical, contextual, and fair-minded perspective, grounded in their historical setting and discursive framework.
	Introduction Saif ibn Umar lived during the second century AH, a period in which Iraq, as the center of the Caliphate, served as a focal point

where political, religious, and tribal currents intersected. This context played a decisive role in shaping the historical memory of Islam and in the narrative construction of early Islamic texts recounting historical events.

Orientalist scholars have identified this setting as a major factor influencing Saif's narrative orientations. Some have emphasized the crucial role of temporal context in shaping his reports. Although previous studies have addressed Saif's accounts, none has comprehensively or comparatively examined the factors behind their influence in Orientalist assessments.

Moving beyond the conventional focus on the authenticity or weakness of Saif's isnāds (chains of transmission), this article analyzes the epistemological, methodological, and cultural contexts that shaped Orientalist evaluations of Saif ibn 'Umar. Using a qualitative and comparative-critical approach, the study categorizes and differentiates Orientalist perspectives based on methodology, scholarly tradition, research purpose, extent of reliance on Saif's narratives, and evaluative frameworks.

By addressing gaps in existing research, this study provides a foundation for understanding the historiographical role of controversial transmitters such as Saif and enables a critical reassessment of Orientalist studies regarding early Islamic sources in their proper contextual settings.

Material & Methods

Saif ibn Umar is one of the most frequently cited traditionists (akhbārīs) in Islamic historiographical sources, yet his reports have generally been considered weak or unreliable. Nevertheless, Muslim historians continued to transmit his accounts for several centuries.

Modern Orientalist scholars, adopting critical and comparative approaches, have analyzed Saif's narratives in depth. Their perspectives can be broadly categorized into three approaches:

- 1) Complete rejection: Based on the lack of isnād reliability and perceived political bias.
- 2) Conditional acceptance: Employing a contextual and discourse-oriented analysis, emphasizing the socio-political and sectarian dynamics of Iraq, and treating Saif's reports as conditionally credible.
- 3) Integrative and pragmatic approach: Using Saif's narratives alongside other sources to reconstruct Abbasid discourse, focusing on political historiography and the representation of power.

By evaluating and synthesizing these approaches, it is possible to derive a systematic analytical framework for understanding Saif ibn Umar's narratives.

Conclusions

The study indicates that Orientalist evaluations of Saif ibn Umar have been shaped by multiple factors, including epistemological and methodological frameworks, as well as cultural, ethnic, religious, and political elements. Saif's narratives are products of interaction with the Abbasid caliphal discourse and serve as part of the effort to consolidate the official version of early Islamic history. Through structural and comparative analysis, Orientalist scholars have identified and critiqued the ideological layers in these narratives. They regard Saif's accounts not as neutral historical data, but as reflections of engineered political memory, requiring critical, contextual, and comparative scrutiny. The study also demonstrates that the credibility of Saif's reports cannot be assessed solely through isnād analysis. Proper evaluation must consider the logic of narrative construction, the political and social contexts of text production, and the interaction with power structures. Such an approach allows controversial sources in Islamic historiography, including Saif ibn Umar's works, to be evaluated in a scholarly, fair-minded, and multi-layered framework.

Reference

- Ibn Athir, Ali (1415 AH), *Asad al-Ghaba*, Beirut: Dar al-Kitab al-Alamiya. [in Arabic]
- Ibn Atham, Ahmad (1411 AH), *al-Futuh*, Beirut: Dar al-Azwa.
- Ibn Juzi, Jamal al-Din Abul Faraj (1406 AH), *Al-Zafaa and Al-Mitrokun*, Beirut: Dar al-Kutub al-Alamiya. [in Arabic]
- Ibn Adi, Abu Ahmad (1418 AH), *Al-Kamil fi Daskha al-Rijal*, Beirut: Dar al-Kitab al-Alamiya. [in Arabic]
- Ibn Asaker, Ali (1415 AH), *History of Madinah Damascus*, Beirut: Dar al-Fikr. [in Arabic]
- Ibn Kathir, Ismail (1408 AH), *al-Badaiya wa al-Nahiya*, Beirut: Dar Ihya Al-Tarath al-Arabi. [in Arabic]
- Dhahabi, Muhammad (1427 AH), *Sir A'lam al-Nabla*, Cairo: Dar al-Hadith. [in Arabic]
- Dhahabi, Muhammad (1430 AH), *al-Mughni fi al-Zafaa*, Doha: Department of Heritage Restoration. [in Arabic]
- Saidianjazi, Maryam (2019). "Fake news of Saif Ibn Omar in Western studies of Shia studies". *Biographical Research*, 6(11), 75-88.
- Tabari, Muhammad bin Jarir (1879), *History of the Nations and Kings*, revision and correction of the elite of scholars, Beirut: Al-Alami Foundation. [in Arabic]
- Askari, Morteza (1412 AH), *Abdullah bin Saba*, Beirut: Dar al-Zahra.
- Al-Ghaith, Khalid (1997), *The Martyrdom of Uthman and the Incident of Al-Jamal in the Marwiyaat of Saif Ibn Umar in the History of Al-*
-

-
- Tabari: A Critical Study, Doctoral Thesis, Riyadh: Dar Umayya Society. [in Arabic]
- El-Mazi, Youssef (1400 AH), Tahdib al-Kamal, Beirut: Al-Risalah Institute. [in Arabic]
- al-Samarrai, Q. (2000), Sayf ibn Umar and ibn Saba: A New Approach, in: Tudor Parfitt (Ed.), *Israel and Ishmael: Studies in Muslim-Jewish Relations*, Palgrave Macmillan. (ISBN 978-0-312-22228-4)
- al-Waqidi, Mohammad B.Umar (n.d.), *The Concept of Syria*, edited by AND. Lees, Bengal: Orphan Press.
- Anthony, S. W. (2008), *The Composition of Sayf b. 'Umar's Account of King Paul and the Corruption of Ancient Christianity*, *Der Islam*, Vol. 85, No. 1, Berlin: pp. 164–202.
<https://doi.org/10.1515/ISLAM.2010.003>
- Anthony, S. W. (2011), *The Caliph and the Heretic: Ibn Saba' and the Origins of Shi'ism*, Leiden: Brill.
- Bunko, Tōyō. (1998), *Memoirs of the Research Department of the Toyo Bunko*, Issues 56–59, Tokyo: Tōyō Bunko.
- Butler, A. J. (1902), *The Arab Conquest of Egypt and the Last Thirty Years of the Roman Dominion*, Oxford: Clarendon Press.
- Caetani, L. (1914), *Studi di storia orientale*, Vol. 3, Milan: U. Hoepli.
- Choudhury, M. A. (2006), *Science and Epistemology in the Koran: The Koranic Principle of Complementarities Applied to Social and Scientific Themes*, Vol. 5, New York: Edwin Mellen Press.
- Crone, P. (1980), *Slaves on Horses: The Evolution of the Islamic Polity*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Crone, P. (1994), *Early Islamic Historiography: A Critical Survey*, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, Vol. 57, No. 1, London: pp. 1–14.
- Donner, F. M. (1998), *Narratives of Islamic Origins: The Beginnings of Islamic Historical Writing*, Princeton: Darwin Press.
- Gwatkin, H., Whitney, J. P., Tanner, J. R., Previt -Orton, C. W., & Brooke, Z. N. (1959), *The Cambridge Medieval History*, Vol. 2, New York: Macmillan.
- Hawting, G. R. (2000), *The Idea of Legitimate Authority in Early Islamic Political Thought*, in: S. A. Arjomand (Ed.), *Authority and Political Culture in Shi'ism*, Albany, NY: SUNY Press, pp. 45–58.
- Hibri, T. (2010), *Parable and Politics in Early Islamic History: The Rashidun Caliphs*, New York: Columbia University Press.
- Hinds, M. (2021), *Kufan Political Alignments and Their Background in the Mid-Seventh Century A.D.*, in: J. Bacharach, L. I. Conrad, & P. Crone (Eds.), *Studies in Early Islamic History*, Berlin: Gerlach Press, pp. 1–28.
<https://doi.org/10.2307/j.ctv1b9f5n5>
- Hodgson, M. G. S. (Ed.). (1974), *The Venture of Islam*, Vol. 3, Chicago: University of Chicago Press.
- Kennedy, H. (2007), *The Great Arab Conquests: How the Spread of Islam Changed the World We Live In*, London: Weidenfeld & Nicolson.
- Landau-Tasseron, E. (1990), *Sayf Ibn 'Umar in Medieval and Modern Scholarship*, *DerIslam*, 67(1), 1–26.
<https://doi.org/10.1515/islam.1990.67.1.1>
-

- Lecker, M. (1999) , Jews and Arabs in Pre- and Early Islamic Arabia . Bloomington: Indiana University Press.
- Lindsay, E. J. (Ed.). (2001), Ibn Asakir and Early Islamic History. Studies in Late Antiquity and Early Islam No. 20 .Princeton, NJ: Darwin Press.
- Madelung, W. (1997), The Succession to Muhammad: A Study of the Early Caliphate .Cambridge: Cambridge University Press.
- Madelung, W. (2013), Studies in Medieval Muslim Thought and History, (Ed.) Sabine Schmidtke, 1st ed., London: Routledge. eBook published 19 April 2022. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781003221883>
- Moosa, M. (1988) .Extremist Shiites: The Ghulat Sects .Syracuse, NY: Syracuse University Press.
- Noth, A., Conrad, L. I., & Bonner, M. (1994) .The Early Arabic Historical Tradition: A Source-Critical Study .Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Peacock, A. C. S. (2003), Abū 'Alī Bal' mī's Translation of al-Ṭabarī's History .Cambridge: University of Cambridge.
- Robinson, C. F. (2006): A Local Historian's Debt to al-Ṭabarī: The Case of al-Azdi's Ta' rīkh al-Mawṣil, Journal of the American Oriental Society, Vol. 126, No. 4, Ann Arbor: pp. 521–535.
- Rosenthal, F. (1968), History of Muslim Historiography. Leiden: E. J. Brill.
- Subani, H. (2013), The Secret History of Iran. Lulu.com. ISBN: 130408289X.
- Tabari, Mohammad. B. Jarir (1989), The History of al-Ṭabarī, Vol. XII: The Conquest of Iraq, Southwestern Persia, and Egypt, trans. G. A. Judnboll & (Ed.) I. K. A. Howard. New York: State University of New York Press.
- Tucker, W. F. (2008), Mahdis and Millenarians: Shī'ite Extremists in Early Muslim Iraq. Cambridge University Press.
- Wellhausen, J. (1899), Skizzen und Vorarbeiten, Vol. 6. Berlin.
- Wiet, G., et al. (1963), History of Mankind: The Great Medieval Civilizations. New York: Harper & Row.

Cite this article: Saeedyan Jazi, Maryam (2025). Orientalist Evaluations of Saif ibn 'Umar al-Tamīmī's Historical Narratives: A Contextual and Comparative Analysis. Journal of Historical Researches of Iran and Islam, vol 19, No35. Pages 128-155.

DOI. 10.22111/jhr.2025.52744.3814

© The Author: **Maryam Saeedyan Jazi**
Publisher: University of Sistan and Baluchestan

دلایل و زمینه‌های تأثیر گذار بر اخبار سیف بن عمر تمیمی در مطالعات شرق‌شناسان

مریم سعیدیان جزی

۱. دانشیار گروه معارف اسلامی، دانشکده الهیات و معارف اهل بیت علیهم السلام، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران. رایانامه: msaeedyan@ltr.ui.ac.ir

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی	روایت‌های تاریخی منسوب به سیف بن عمر تمیمی به‌ویژه آن دسته که به صدر اسلام مربوط است، در مطالعات شرق‌شناسی مدرن با داوری‌های متنوعی مواجه شده است که از طرد کامل تا استفاده مشروط و بازسازی گفتمانی نوسان دارند. مقاله حاضر با رویکرد تحلیلی و تطبیقی، تلاش کرده است دلایل و زمینه‌های اثرگذار بر روایت‌های سیف و ارزیابی مستشرقان را در پنج محور اصلی بررسی کند: بستر مکانی و زمانی روایت پردازی سیف، عوامل اجتماعی و فرهنگی، زمینه‌های دینی و فرقه‌ای و جریان‌های اثرگذار، نهاد خلافت و ساختار سیاسی و در نهایت فرآیند تاریخ‌نگاری اسلامی و منابع تأثیرگذار. ارزیابی‌های شرق‌شناسان با بهره‌گیری از ابزارهای تحلیل ساختاری، تطبیقی و زمینه‌محور، روایت‌های سیف را نه داده‌هایی خنثی بلکه محصول بازتولید تاریخی ایدئولوژیک تلقی کرده‌اند. ارزیابی نهایی مقاله با ارائه یک مدل پنج مرحله‌ای، روایت‌های سیف را در پنج سطح اسنادی، محتوایی، ایدئولوژیک، تطبیقی و سیاسی بازخوانی می‌کند. تحلیل تطبیقی دیدگاه پژوهشگرانی چون ولهاوزن، ناث، دونر، کرون، مادلونگ و دیگران نشان می‌دهد که اعتبار این منابع جز با تحلیل چندلایه در بستر تاریخی و ساختار قدرت ممکن نیست. نتیجه پژوهش بیانگر آن است که ارزیابی روایت‌های سیف باید با نگاهی انتقادی، زمینه‌محور و منصفانه صورت گیرد و در بستر تاریخی و ساختار گفتمانی خود تحلیل شود.
واژه‌های کلیدی: سیف بن عمر، شرق‌شناسی، خلافت، عباسیان، عراق، قبیله‌گرایی، تاریخ‌نگاری، تاریخ‌نگاری اسلامی.	

استناد: سعیدیان جزی، مریم (۱۴۰۴) دلایل و زمینه‌های تأثیرگذار بر اخبار سیف بن عمر تمیمی در مطالعات شرق‌شناسان، پژوهش‌های تاریخی ایران و اسلام، بهار و تابستان، دوره ۱۹، شماره ۳۶، ص ۱۲۸-۱۵۵.

DOI. 10.22111/jhr.2025.52744.3814

© نویسندگان: مریم سعیدیان جزی

ناشر: دانشگاه سیستان و بلوچستان

پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

مقدمه

بررسی اعتبار و کارکرد روایت‌های سیف بن عمر تمیمی (درگذشت ۱۸۰ق) از مباحث بنیادین در نقد منابع اولیه تاریخ اسلام در مطالعات شرق‌شناسی معاصر به شمار می‌رود. سیف در رویکرد رجالی ضعیف و متروک است، اما در آثار تاریخی مانند تاریخ طبری بخش قابل توجهی از روایات خصوصاً در باب سقیفه، عبدالله بن سبا و خاستگاه تشیع از طریق او نقل شده است. این امر زمینه‌ای را فراهم کرده تا مستشرقان ناگزیر به بررسی روایت‌های او بپردازند که به اعتبار سندی محدود نمی‌شود. سوال این است: عوامل تأثیرگذار بر مواضع مستشرقان نسبت به اخبار سیف بن عمر تمیمی چیست و چگونه ارزیابی می‌شود؟

پژوهش حاضر با تکیه بر تحلیل تطبیقی دیدگاه مستشرقان شناخته شده‌ای چون : کائتاناس^۱، روزنتا^۲، ناث^۳، دونر^۴، کرون^۵، مادلونگ^۶، آنتونی^۷، تاکر^۸، لاندوا تسرون^۹، موسی^{۱۰} و لکر^{۱۱} و رابینسون^{۱۲} که از معیارهایی چون پرداخت مستقیم به اخبار سیف بن عمر، انتشار اثر معتبر و رویکرد تحلیلی یا انتقادی نسبت به اخبار سیف برخوردار بودند، دلایل و زمینه‌های اثرگذار بر اخبار سیف، از منظر تاریخ نگاری استشرق در حیطه‌های ساختار معرفتی، تاریخی، فرهنگی و مذهبی شناسایی و ارزیابی می‌شود.

روش تحقیق بر پایه تحلیل کیفی منابع اسنادی و نقد تطبیقی است. داده‌ها با مراجعه به منابع علمی، شامل کتاب‌ها، مقالات و مدخل‌های تخصصی گردآوری شد و ارزیابی آن از دیدگاه‌های مختلف و استانداردهای ارجاع‌دهی علمی صورت گرفت. چارچوب نظری این پژوهش مبتنی بر تلفیقی منسجم از نظریه‌های تحلیل قدرت، مشروعیت‌پژوهی گفتمانی، روایت‌شناسی اجتماعی و نقد فرقه‌گرایی است.

مطالعات پیشین عمدتاً بر نقد سندی یا بررسی فرقه‌گرایانه اخبار سیف متمرکز بوده و ساختار تحلیلی منسجم در دسته‌بندی، گفتمان تطبیقی و محتوایی و ارزیابی اعتبار عوامل مؤثر بر اخبار سیف در

مطالعات شرق شناسی ارائه نشده است. به عنوان نمونه کائتانی (Caetani, 1914) با رویکرد نقد کلاسیک، اخبار سیف را افسانه‌پردازی سیاسی و مردود می‌شمارد. ناث و همکارانش (Noth, 1994) و کرون نیز با روش نقد ساختارهای روایت، سیف را منبعی غیرقابل اعتماد معرفی می‌کنند. کرون (Crone, 1980)، هیندز (Hinds, 2021) و کندی (Kennedy, 2007) ضمن تصریح بر تأثیر پذیری سیف از عوامل محیطی، اخبار وی را بازتاب گفتمان دینی خلافت عباسی دانستند. دونر (Donner, 1998) و رابینسون (Robinson, 2006) هم با رویکرد تحلیل گفتمانی و تاریخی معتقدند که سیف برای درک گفتمان مشروعیت سیاسی رسمی، از حوادث صدر اسلام بهره‌برداری کرده است. لاندوا تسرون (Landau-Tasseran, 1990) براساس تحلیل اجتماعی، اخبار سیف را در شکل دهی برخی ساختارهای فرقه‌ای مؤثر می‌داند.

مادلونگ (Madelung, 1997) و موسی (Moosa, 1988) با روش تحلیل گفتمانی مذهبی روایت‌های سیف را دارای سوگیری نسبت به علویان و شیعیان می‌داند. آنتونی (Anthony, 2011) با رویکرد تحلیل تاریخ اجتماعی اخبار سیف را نوعی ابزار سیاسی برای احیاء اسطوره‌های سیاسی و فرقه‌ای در قالب تاریخ می‌داند. لکر (Lecker, 1999) با روش نقد سندی، تأثیر اسرائیلیات و عوامل محیطی بر روایت‌های سیف را مورد توجه قرار می‌دهد. لاندوا تسرون (Landau-Tasseran, 1990) با روش تحلیل ساختاری معتقد است اخبار سیف تحت تأثیر عوامل اجتماعی، فرهنگی، سیاسی قرار دارد.

در نهایت مقاله "اخبار جعلی سیف بن عمر در مطالعات شیعه‌شناسی غربی‌ها" (سعیدیان‌جزی، ۱۳۹۹) با رویکردی انتقادی و مستند، نحوه استفاده برخی مستشرقان از روایت‌های سیف را بررسی کرده است. این مقاله نشان می‌دهد که این اخبار با وجود ضعف‌های تاریخی در شکل‌دهی تصویر خاصی از تشیع در مطالعات غربی نقش داشته‌اند و برخلاف پژوهش حاضر - که به بررسی زمینه‌های گفتمانی، اجتماعی و سیاسی مؤثر بر شکل‌گیری و پذیرش اخبار سیف بن عمر در مطالعات شرق‌شناسی می‌پردازد؛ تمرکز خود را بر نحوه بهره‌برداری مستشرقان از این روایت‌ها و تبیین نقش اخبار جعلی در شکل‌دهی تصویر تحریف‌شده از تاریخ شیعه در منابع غربی قرار داده است.

این آثار اگرچه به اخبار سیف پرداختند اما هیچ‌کدام به‌صورت جامع و تطبیقی، دلایل اثرگذاری اخبار سیف نزد مستشرقان را مورد توجه قرار ندادند. مقاله حاضر ضمن گذر از صحت یا ضعف سندی روایات که بیشتر مورد توجه پژوهشگران بوده است، به تحلیل زمینه‌های معرفتی، روش‌شناختی و فرهنگی شکل‌دهنده ارزیابی شرق‌شناسان درباره سیف می‌پردازد. همچنین با رویکرد کیفی و شیوه تطبیقی-انتقادی دیدگاه مستشرقان را بر اساس محورهای چون روش‌شناسی، مکتب علمی، هدف پژوهشی، میزان استفاده از روایت‌های سیف و ارزیابی آن دسته‌بندی و تمایز آنها را مشخص کرده است. پژوهش حاضر ضمن پر کردن خلاهای تحقیقات مرتبط بستری را فراهم می‌سازد تا نحوه عملکرد اخباریون پر مناقشه چون سیف در تاریخ درک و امکان سنجش انتقادی مطالعات شرق‌شناسی درباره منابع اولیه اسلامی بر اساس عوامل مختلف مورد بررسی بیشتر قرار گیرد.

بستر زمانی و مکانی روایت‌پردازی سیف

تحلیل روایت‌های تاریخی سیف بدون شناخت دقیق از زمینه‌های زمانی و مکانی تولید روایت، نمی‌تواند تصویری معتبر از جهت‌گیری‌های وی ارائه دهد. این بخش تأثیر ساختارهای مکانی و تاریخی بر شکل‌گیری اخبار سیف و نحوه مواجهه مستشرقان با این زمینه را بررسی می‌کند. سیف بن عمر در قرن دوم هجری می‌زیست و عراق به عنوان محور خلافت بود و مرکز تلاقی جریان‌های سیاسی، مذهبی و قبیله‌ای، نقش تعیین‌کننده‌ای در شکل‌گیری حافظه تاریخی اسلام و روایت‌پردازی متون نخستین اسلامی از حوادث تاریخی ایفا می‌کرد (Weit, 1963: 337). مستشرقان این زمینه را به‌عنوان عامل مؤثر در جهت‌گیری‌های روایی سیف معرفی کردند. برخی از آنها هم با رویکرد تاریخی نقش زمان را در اخبار سیف بسیار مهم می‌دانند (Anthony, 2011: 107; Subani, 2013: 32). ولهاوزن سیف را نماینده تاریخ‌نگاری جانبدارانه معرفی می‌کند و روایت او از حوادث صدر اسلام را نوعی انعکاس جهت‌گیری‌های سیاسی و قبیله‌ای قلمداد می‌کند (Landau-Tasseran, 1990: 3).

دونر در بررسی روایت‌های سیف درباره نبرد جمل، تأکید می‌کند که او از فضای سیاسی عراق تاثیر پذیرفته است (Donner, 1998: 259). در این میان جایگاه برخی مورخان اسلامی هم در تثبیت و بهره برداری از روایت‌های سیف در آنسوی تاریخ مورد توجه قرار گرفته است. مطابق نظر روزنتال، تلاش طبری برای نقل اخبار سیف و عدم تردید در اعتبار آنها، سبب شکل‌گیری اسطوره گمراه‌کننده عبدالله بن سبا شد (Rosenthal, 1968: 138). این تحلیل بر نقش عراق و به‌ویژه کوفه در روایت پردازی سیف نقش دارد.

عوامل اجتماعی و فرهنگی مؤثر بر اخبار سیف

ساختار اجتماعی و فرهنگی عراق (کوفه) با ویژگی‌هایی چون عصبیت قبیله‌ای، رقابت قومی و تقابل فرهنگی همراه بود. با توجه به خاستگاه و سابقه بنی تمیم قبل از اسلام و در سده نخستین هجری و وابستگی قبیله‌ای سیف، او تلاش می‌کند نقش بنی تمیم را در آنچه که پس از اسلام باعث قدرت و ابهت اعراب شد بیشتر جلوه دهد و در عین حال بنی تمیم را به عنوان پیرو خلفا و هوادار مکتب خلافت نشان دهد. در حالی که شواهد تاریخی و تبارشناسی قبیله تمیم چیزی غیر از این را نشان می‌دهد. سیف تحت تاثیر روایات عراقی و مکتب کوفه تمایل داشت تا در مقابل شام و حجاز از جایگاه عراق دفاع کند. او سلايق و آرزوهای خود را در قالب روایت پردازی مفصل از موضوعات مهم و مرتبط با تاریخ صدر اسلام به نمایش می‌گذارد.

سیف در این بستر، توجه خاصی به گذشته و مسائلی چون فتوحات، جنگ‌های اولیه مسلمانان و رده‌شان داد و روایت‌هایشان نشان‌دهنده منازعات درونی جامعه اسلامی است. این بخش با تحلیل تطبیقی دیدگاه مستشرقان، تأثیر عناصر فرهنگی-اجتماعی و الگوی قبیله‌ای را در روایات سیف بررسی می‌کند.

یکی از زمینه‌های مؤثر در نوع روایت‌های سیف، نسبت آن با سنت‌های قومی و قبیله‌ای سیف است. به باور گواتکن و همکارانش، این رسوم و پیشینه تأثیر مستقیمی بر شکل‌گیری اخبار تاریخی داشته است. (Gwatkin, 1959: 337-38) البته در خصوص میزان آن، اختلاف نظر وجود دارد. هیبری روایت‌های سیف را تلاشی برای تقویت تاریخ فاتحان عرب می‌داند (Hibri, 2010: 9).

آرو و تاکر هم مشابه آن را گفتند. با این تفاوت که بر اثر گذاری فراگیر فرهنگ عربی تأکید بیشتری کردند (Weit, 1963: 743). تاکر بر اساس مولفه اثرپذیری اجتماعی و فرهنگی، اعتبار روایت‌های سیف را مورد نقد قرار می‌دهد (Tucker, 2008: 25).

ناث و همکارانش در تحلیل خود تأکید می‌کنند که خاستگاه قبیله‌ای سیف (تمیمی بودن) و تعلق او به عراق موجب شده، روایت‌هایش در خدمت الگوی قبیله محور و مشروعیت سیاسی دستگاه حاکمه قرار گیرند (Noth, 1994: 17).

کرون با بررسی ساختار اجتماعی عراق، تأکید می‌کند که سیف در روایت‌های خود از تقابل عرب و عجم بهره می‌گیرد تا از هویت عربی در برابر نفوذ ایرانیان حفاظت کند (Crone, 1980: 125-28). آنتونی در قضیه ابن سبأ، نشان می‌دهد که سیف از الگوی پیش‌زمینه‌سازی فرقه‌ای بهره گرفته است (Anthony, 2008: 190-92).

یکی از مسائل هم در روایت پردازی سیف، منفعت طلبی و گرایش‌های قومی و قبیله‌ای او است. روزنتال بازتاب این جهت گیری‌های سیف را خلق روایت‌ها و شخصیت‌های خیالی می‌داند (Rosenthal, 1968: 142).

در مطالعات شرق‌شناسی، بیشترین نشانه اثر گذاری عوامل اجتماعی و فرهنگی مرتبط با عصبيت قبیله ای و برتری جویی سیف در جریان فتوح نشان داده می‌شود. سیف فتوح را همانند "ایام العرب" توصیف می‌کند و اهتمام وی به ثبت جزییات فتوح برای بیان مفاخره و بزرگ نمایی نقش اعراب بوده است. تاکر می‌نویسد این اقدام سیف در راستای ماموریت وی برای تقویت روحیه عربی و تثبیت نظام قبیله‌ای است (Tucker, 2008: 12-13). مطابق نظر گواتین و همکارانش، گزارش فتوحات در اخبار سیف میدان رویارویی عرب و عجم است و در نهایت با سلطه عرب خاتمه می‌یابد (Gwatkin, 1959: 340-41). از این رو به نظر می‌رسد سیف همه اخبار مربوط به فتوحات را روایت نکرده است. برای نمونه، سیف از ذکر گزارش‌هایی درباره قلمرو ساسانی و اراضی مصادره‌شده چشم‌پوشی کرده است. بانکو با تطبیق روایت‌های سیف با گزارش‌های یحیی بن آدم

قرشی نشان می‌دهد که سیف برخی اخبار را گزینش یا حتی تغییر داده است (Bunko, 1998: 152-53).

یکی دیگر از عوامل مهم فرهنگی و اجتماعی اثرگذار در اخبار سیف، گرایش قبیله‌ای است. سیف که خود از قبیله بنی تمیم و منتسب به عرب عدنانی یا شمالی است، از این زمینه فرهنگی بهره برده و در گزارش فتوح، نقش بنی تمیم را گسترده‌تر و برجسته‌تر از دیگران نشان داد. گواتین و همکارانش به درستی این رویکرد را با ساختار فرهنگی و اجتماعی اعراب قبل از اسلام همراستا دانسته‌اند (Gwatkin, 1959: 341).

وایت با بررسی سندی و محتوایی اخبار سیف با روایت‌های اخباریون دیگر مانند ابومخنف، مدائنی و شعبی جهت‌گیری قبیله‌ای سیف را نشان می‌دهد. البته او معتقد است الگوی قبیله محور در برخی دیگر از منابع اولیه اسلامی هم وجود دارد (Weit, 1963: 334). کایتانی هم در بررسی تطبیقی اخبار سیف و دیگران در قضیه رده و فتح یمامه به این نتیجه دست یافته که روابط قبیله‌ای تأثیر قابل توجهی در گزینش روایت‌ها دارد (Caetani, 1914: 244).

در ارزیابی تطبیقی دیدگاه مستشرقان درباره تحلیل عوامل اجتماعی و فرهنگی روایت‌های سیف به دست می‌آید که اخبار وی بیشتر از روایت تاریخ و نقل اخبار، برگرفته از ساختارهای هویتی، قومی و اجتماعی است. در نتیجه این گروه نسبت به منابع مهم تاریخ اسلامی مانند طبری - که نسبت به نقل اخبار سیف تمایل بیشتری نشان دادند - رویکرد محتاطانه داشتند.

زمینه‌های دینی و فرقه‌ای و نقش جریان‌های اثرگذار بر اخبار سیف بن عمر

روایت‌های تاریخی سیف بن عمر به‌ویژه در موضوعاتی چون رده، تشیع و عبدالله بن سبأ دارای جهت‌گیری دینی و نزاع فرقه‌ای است و با هدف تثبیت گفتمان خلافت و نقد جریان‌های مخالف به‌ویژه شیعیان و علویان بیان شده است. مستشرقان این روایات را به‌عنوان محصول سیاست راهبردی عباسیان و جنگ‌های مذهبی دانستند. این بخش به تحلیل تطبیقی زمینه‌ها و نحوه تأثیر جریان‌های مذهبی و فرقه‌ای بر روایت‌های سیف و بازتاب آن در داوری مستشرقان می‌پردازد.

سیف در گزارش عبدالله بن سبأ دارای جهت‌گیری فرقه‌ای و مذهبی است. او در ذیل همین قضیه، شورش علیه عثمان و قتل او را به شیعیان نسبت می‌دهد (Samarrai, 2000: 15). در تحقیقات مستشرقان گزارشی مبنی بر نقل این داستان در منابع دیگر دریافت نشد. شاید از این رو است که موسی این روایت را ساختگی و واکنش به وصایت امام علی (ع) و عقاید شیعی ارزیابی می‌کند (Moosa, 1988: xx).

در ساختار گروه بندی‌های سیاسی - مذهبی سیف، گروه‌هایی چون سبئی (مخالف عثمان)، ضد سبئی (مدافعان عثمان) و قراء به‌عنوان نیروهای مؤثر معرفی می‌شوند (Anthony, 2011: 101-110). آنتونی بر این باور است که سیف به تبعیت از دیدگاه مسیحیان درباره پولس و طرح ابن سبأ، به دنبال آن است تا عناصر ناهمگرا با جامعه اسلامی را منشأ انحراف نشان دهد (Anthony, 190-182: 2008). لاندو تسرون نیز با بررسی جایگاه افرادی چون امام علی (ع)، طلحه، زبیر و عایشه در روایت‌های سیف نشان می‌دهد که او از الگوی تقابل فکری - عقیدتی بهره برده و از طریق آن مشروعیت علویان را تضعیف کرده است. همچنین سیف با استفاده از عناصر تخیلی و نمادین رویکرد فرقه‌گرایی را تقویت کرده است (Landau-Tasseran, 1990: 10-14). در ادامه، دونر با تحلیل روایت سیف در سه محور سقیفه، قتل عثمان و نبرد جمل نشان می‌دهد که سیف با همین الگو علویان را شورشی و مخالف نهاد خلافت معرفی کرده است (Donner, 2022-215: 1998). به‌زعم موسی باورهایی چون "علی دزد" و "علی ملعون" که از شمال عراق به کوفه رسیده، محصول همین شبکه‌های فرهنگی است (Moosa, 1988: xx).

برخی از مستشرقان نیز از حضور داده‌های عناصر فکری یهودیت و مسیحیت در اخبار سیف خبر می‌دهند (Kennedy, 2007: 129-30) و گروهی بر این باورند که او از جریان‌هایی همچون کیسانیه، غلات شیعی و معتزله تأثیر پذیرفته است (Lecker, Choudhury, 2006: 253؛ Subani, 2013: 35؛ 1999: 40).

مادلونگ و هیندز این تنوع جریان‌های فکری و تأثیر پذیری سیف از آنها را، فارغ از میزان و نحوه حضور آنها در روایات سیف ناشی از فضای فکری و سیاسی کوفه و عثمانی گری سیف

می‌دانند (Hinds, 2021: 1-28 > Madelung, 2013: 325-337). هیندز با تطبیق روایت‌های سیف با ابومخنف و واقدی نشان می‌دهد که سیف نه تنها از نظر جغرافیایی، بلکه از نظر معرفتی و سیاسی به مکتب تاریخ‌نگاری عباسی وابسته است (Hinds, 2021:17). ناث و همکارانش کمی دقیق‌تر و در راستای روشن نمودن این وابستگی معتقد است در روایت‌های سیف، ساختارهای روایی طوری طراحی شدند تا در خدمت مشروعیت خلافت عباسی و حذف جریان‌های مخالف و رقیب - به‌ویژه علویان - باشند (Noth, 1994: 12-15). مستشرقان دیگر مانند گیب و ولهاوزن، با ایجاد زنجیره هم‌ارزی گرایش سیاسی و مذهبی با ساختارهای قویته و قومی سیف معتقدند سیف در روایت قتل عثمان درصدد کم‌رنگ کردن نقش بنی‌تمیم در قیام علیه عثمان بوده است (Wellhausen, 1899: 140; Gwatkin, 1959: 341).

سوبانی در تحلیل خود به اشتباه برخی شخصیت‌های منسوب به سبئه همچون عمیر بن ضبی برجمی و صعصعه بن صوحان عبدی را قحطانی دانسته (Subani, 2013: 31). حال آنکه اینها عدنانی هستند و عجیب‌تر آنکه در روایت‌های سیف حضور ندارند. از منظر تطبیقی بررسی گزارش‌های سیف در کنار آثار دیگر چون ابن‌اعثم و روایت‌های ابومخنف تفاوت معناداری را نشان می‌دهد. برای نمونه، مشارکت افرادی مانند معقل بن قیس یربوعی تمیمی در سپاه امام علی (ع) یا نقش حرقوص بن زهیر سعدی از بنی‌تمیم در کنار خوارج نهروان در روایت‌های سیف یا حذف شده یا به‌شدت تعدیل یافته است (طبری، ۱۸۷۹، ۴/۹۹-۹۵، ۱۴۴؛ ابن‌اعثم، ۱۴۱۱: ۴/۲۵۱-۵۴). ارزیابی این بخش نشان می‌دهد مستشرقان با بررسی روایت‌های سیف بن‌عمر، نقش جریان‌های مذهبی و فرقه‌ای را پذیرفته و آن را عاملی مهم در جهت‌گیری سندی و محتوایی روایت‌های تاریخی سیف می‌دانند. از دیدگاه آنان وی راوی گفتمان خلافت عباسی و جریان‌های فرقه‌ای همسو با آن است و اخبار سیف از منظر تاریخ‌نگاری جانبدارانه و ایدئولوژیک ارزیابی می‌شود.

نقش نهاد خلافت و ساختار سیاسی در جهت‌گیری اخبار سیف

نهاد خلافت به‌ویژه در دوران امویان و پس از آن انتقال به عباسیان تأثیر مستقیم در روایت‌پردازی و بازخوانی گذشته تاریخی مسلمانان ایفا کرد. سیف به‌عنوان راوی وابسته به مدرسه عراق و کوفه

و کسی که شاهد این تحولات بود، در مسیر تقویت و تثبیت گفتمان خلافت قرار گرفت. این بخش به واکاوی نحوه اثرگذاری نهاد خلافت در تولید اخبار سیف بن عمر و داوری مستشرقان نسبت به این نقش می‌پردازد.

ولهاوزن با تحلیل روایت سیف درباره حوادث صدر اسلام نشان می‌دهد که اخبار وی در راستای تبرئه دستگاه خلافت و تخریب وجهه جریان‌های رقیب طراحی شده است (Wellhausen, 1899: 1-7). کرون تأکید می‌کند سیف در بازسازی نقش خلفای راشدین به‌ویژه ابوبکر و عمر از روایات بهره می‌گیرد (Crone, 1980: 129-34).

در ادامه بحث و تحلیل تطبیقی نقش خلفا در اخبار سیف، ضمن اشاره به دیدگاه برخی دیگر از مستشرقان، زمینه‌های مؤثر در این ارزیابی مورد بررسی قرار می‌گیرد.

با توجه به آنکه فتوحات در شمار موضوعاتی قرار می‌گرفت که برای مکاتب تاریخ‌نگاری اسلامی در شهرهایی مانند مدینه، شام، مصر و عراق اهمیت داشت. گواتین و همکارانش بر این باورند که اخبار سیف درباره فتوحات با اهداف و سیاست‌های حاکمان اسلامی هماهنگ بوده است (Gwatkin, 1959: 340). همچنین توجه سیف به حوادثی چون سقیفه، شورای شش نفره و خلافت عثمان، بیانگر اهمیت ویژه‌ای است که وی برای خلفای راشدین قائل بوده است. در این راستا، چنانکه برخی از مستشرقان می‌نویسند طبری از اخبار سیف برای تبیین تاریخی این جهت‌گیری سیاسی و کلان بهره برده است (Noth, 1994: 14>Hibri, 2010: 19).

برخی دیگر از مستشرقان بر این باورند که اخبار سیف از سیاست‌های مذهبی عباسیان تأثیر پذیرفته است. برای نخستین‌بار، گروهی از مورخان دانشگاه کمبریج به تأثیر عباسیان بر اخبار فتوحات و نقش آن در حذف آثار امویان اشاره کردند، اما توضیحی در این باره ارائه ندادند (Gwatkin, 1959>Weit, 1963: 743).

کرون توجه سیف به حوادث مهم دوران خلفای راشدین را بخشی از طرح انتقال خلافت از امویان به عباسیان و اقتدار اهل سنت در برابر جریان‌های فرقه‌ای معرفی می‌کند (Crone, 1994: 129-34). ناث و همکارانش با رویکرد نقادی سخت، سیف را مورخی ایدئولوژیک معرفی می‌کنند که

در صدد است با ترکیب روایت‌های قرآنی، تفسیری و قبیله‌ای و بازنمایی وقایع صدر اسلام، گفتمان مشروعیت خلافت عباسی را تثبیت کند (Noth, 1994: 15-19).

ناث و همکارانش اعتبار روایت‌های سیف را به شدت زیر سؤال می‌برند. آن‌ها معتقدند سیف نه تنها از نظر روایی (حدیثی) ضعیف است، بلکه از نظر تاریخی نیز روایت‌هایی با ساختار مصنوعی و هدفمند ارائه کرده که در خدمت گفتمان سیاسی عباسیان بوده است. براساس نظر وی روایت‌های سیف برای شکل‌دهی حافظه تاریخی مشخص در خدمت سیاست عباسیان قرار گرفته است. چرا که او تلاش می‌کند فتنه‌ها را در بستر زمانی صدر اسلام روایت کند و آن‌ها را به عناصر یهودی یا فرقه‌ای نسبت داد تا این خدمت گفتمانی به نتیجه برسد (Noth, 1994: 17). این رویکرد تاریخی و پدیدار شناسی همچنان در ارزیابی مستشرقان ادامه یافت. کاتتانی (۱۹۰۵-۱۹۲۶) با رویکرد نقد محور و براساس نظریه درون افکنی بر این عقیده است که اخبار سیف به‌ویژه در زمینه سقیفه، رده، توطئه عبدالله بن سبا و جنگ‌های داخلی، ساخته و پرداخته‌ی فضا‌های سیاسی عباسی و اهداف ضدشیعی بوده و باید با دیده تردید مطلق بررسی شوند. کرون ضمن آنکه روایت‌های سیف را دارای ساختاری تبلیغاتی و تخیلی می‌داند، بر نقش مستقیم عباسیان در مهندسی سیاسی و ایدئولوژیک تاریخ صدر اسلام تاکید کرده است (Crone, 1980: 82). نقد او موجب شد پژوهش‌های بعدی نسبت به این روایات با هیجانات کمتر و تحلیل‌های حساب‌شده‌تری صورت گیرد و از پذیرش صرف و بدون قید این منابع جلوگیری شود. مثلاً تاکر (1987) و هیندز با رویکرد تحلیل تطبیقی به این موضوع پرداختند. هیندز با تطبیق روایت‌های سیف و دیگر راویان مانند ابومخنف و واقدی نشان می‌دهد که سیف نه تنها از نظر جغرافیایی، بلکه از نظر معرفتی و سیاسی، به مکتب تاریخ‌نگاری عباسی عراق وابسته است (Hinds, 2021: 17).

تحلیل‌های دونر و تسرون نشان می‌دهد که گرایش ویژه سیف به خلفا در روایت‌های او به‌ویژه در نبرد جمل، به‌صورت برجسته و هدفمند ظاهر شده است (Landau-Tasseran, 1990: 10-12). دونر روایت‌های سیف را از حیث ساخت‌گرایی سیاسی بررسی کرده و نشان می‌دهد او با تکیه بر سبک روایی کوفه حوادث مهم سیاسی را به نحوی تنظیم می‌کند که

جریان رسمی قدرت از طریق تخریب مخالفان مشروع جلوه کند. وی در تحلیل روایت سیف از نبرد جمل تأکید می‌کند وی نقش عایشه را به شکلی نشان می‌دهد که مشروعیت خلافت را حفظ و هم نقش‌های حاشیه‌ای حذف شود (Donner, 1998: 215). از باب نمونه دیگر هاوتینگ می‌نویسد سیف نقش علی (ع) در جمل را به گونه‌ای نشان داده که از یک رهبر معارض به یک شخصیت ملایم تغییر می‌کند. این رویکرد مهندسی حافظه تاریخی، روایات سیف را به عنوان منابع تحریف شده معرفی می‌کند (Hawting, 2000: 45-58).

در قرن دوم هجری و همزمان با خلافت عباسی بازخوانی اخبار مربوط به فتوح اسلامی احیاء شد و سیف هم در این حوزه فعالیت کرد. مطابق نظر دونر هدف عباسیان از این مداخله و جهت دهی تاریخی، مقابله با امویان و حذف میراث آنان بوده است اما به نظر می‌رسد عباسیان اهداف دیگری را هم دنبال می‌کردند و آن بازسازی جامعه اسلامی بر محور صدر اسلام و دوران خلفای راشدین بود (Donner, 1998: 126-29). موسی از این قضیه نتیجه گیری کرده که عباسیان با نزدیک شدن به مبانی اندیشه سیاسی علویان، تلاش کردند تصویری تحریف‌شده از امامان ارائه دهند و سیف این سیاست را ادامه داد (Moosa, 1988: xx).

این پیوند میان اخبار سیف و سیاست عباسی در تاریخ‌نگاری طبری هم نمایان است. شودهاری از این پیوند ساختار یافته با تعبیر یک نظام اجتماعی جدید (Choudhury, 2006: 253) و هیبری با عنوان امت جدید اسلامی نام می‌برد. مطابق نظر هیبری در زمان عباسیان و هم عصر با سیف، بار دیگر دوگانه خلافت - امامت در مرکز نزاع‌های فرقه‌ای قرار گرفت. هدف عباسیان از این امر ایجاد نظام سیاسی - اجتماعی بر پایه نظریه خلافت و رد نظریه امامت هاشمی بود. مهم‌ترین راهبرد برای دست یابی به این هدف احیاء گفتمان تاریخ صدر اسلام و به ویژه سقیفه بود (Hibri, 2010: 23-30). موضوعی که سیف و طبری آن را تقویت کردند (Hibri, 2010: 19). از این منظر هدف سیف و در ادامه طبری، ارائه مفهوم جدیدی از امت در قالب روایت و تاریخ بود (Hibri, 2010: 300). بای کک و هاجسن (۱۹۷۴) با رویکرد پدیده محور این مسئله را در قضیه ارتداد مطرح کرده و معتقدند بازخوانی آن در راستای گسترش قلمرو اسلامی و امپراطوری

جدید بود (Peacock, 2003: 130). این مسئله مورد توجه برخی دیگر از مستشرقان قرار گرفته است (Madelung, 1997: 83, 372). همفری با به کار بردن اصطلاح "مدرسه اول"، این نوع تاریخ‌نگاری را شکلی از نوشتار سیاسی می‌داند که از تاریخ بهره برداری سیاسی نموده و آن را تحریف می‌کند. وی این تاریخ‌نگاری را فاقد اعتبار علمی می‌داند (Hibri, 2010: 9). آنتونی این موضوع را در اخبار سیف در محور جنگ تمدنی شیعه و سنی ترسیم کرده است (Anthony, 2011: 107).

در ارزیابی این بخش، مستشرقان با شناخت جایگاه سیاسی سیف در گفتمان عباسی روایت‌های او را نه صرفاً اسناد تاریخی بلکه بازنمایی گفتمانی قدرت دانستند. تحلیل‌های آنان نشان می‌دهد که اخبار سیف از نظر ساختار، محتوا، شخصیت‌پردازی و جهت‌گیری محصول تعامل مستقیم با نهاد خلافت و ساختار سیاسی عباسی و در جهت ترویج روایت همسو با گفتمان رسمی خلافت است.

فرآیند تاریخ‌نگاری اسلامی و منابع تأثیرگذار در اخبار سیف

اخبار منقول از سیف، در قالب تاریخ و در تعامل با منابع مختلف گردآوری شده که هویت فردی و ساختار روایی سیف را تحت تأثیر قرار دادند. این بخش به بررسی دیدگاه مستشرقان درباره نقش منابع تأثیرگذار در روایت‌پردازی سیف و ارزیابی آن اختصاص دارد.

شماری از مستشرقان به ویژه بر تأثیر مکتب تاریخ‌نگاری عراق بر اخبار سیف تأکید کردند. این دیدگاه، یکی از محورهای کلیدی در ارزیابی دلایل اثرگذار بر روایت‌های سیف در مطالعات شرق‌شناسی معاصر محسوب می‌شود.

تفسیر مفهومی "مدرسه" در میان مسلمانان سابقه‌ای طولانی دارد. این اصطلاح، مجموعه‌ای از افراد را در بر می‌گیرد که در یک حوزه جغرافیایی مشترک زندگی می‌کنند و از نظر فکری، روش و رویکرد دارای وجوه مشترک و همسو هستند. تعبیری چون مدرسه عراق (Noth, 1994: 4-6)، مدرسه مدینه و مدرسه شام اشاره به چنین ساختارهایی دارند. در مدرسه عراق و به ویژه مدرسه کوفه اخبار مربوط به تاریخ صدر اسلام مانند فتوح و ارتداد از اهمیت بالایی برخوردار بود اما رویکرد و منابع این مدرسه با مدارس دیگر تفاوت داشت (Butler, 1902: 212).

درباره اعتبار مکاتب راوی گزارش‌های تاریخی، اختلاف نظر هست. مستشرقان انگلیسی عمدتاً گزارش‌های مدارس مدینه و شام را برتر می‌دانند و در مرحله بعد به مدارس عراق و مصر اشاره می‌کنند (Gwatkin, 1959: 337).

سیف از اخباریان مسلمان بود. او دارای آثار مهمی مانند " کتاب الفتوح الكبير والردء " و " الجمل "

و مسیره عائشه و علی " است (Samarrai, 2000). بررسی سابقه این موضوعات نشان می‌دهد پیش از سیف نیز افراد مشهور در این حوزه فعالیت می‌کردند (Gwatkin, 1959: 337-338). از این نمونه می‌توان به " الفتوح " اثر ابومخنف (م. ۱۵۷ق)، " فتوح العراق " و " الفتوح " از ابن اسحاق (م. ۱۵۰ق) و " فتوح " شعبی (م. ۱۰۳ق) اشاره کرد (الغیث، ۱۹۹۷: ۳۳). از این رو نمی‌توان گفت سیف نسبت به این آثار و منابع بی‌توجه بوده است. لیبنداسی تأکید می‌کند، سیف در روایت گری فتوحات اسلامی از آثار پیشینیان و هم‌عصران خود بهره برده است (lindsay, 2001: 62-63). در ادامه طبری هم این آثار را دیده و استفاده کرده است (Donner, 1998: 175) اما وجه تمایز سیف نسبت به دیگر اخباریون متقدم و متاخر، انتخاب قضایا و پردازش رویدادها است. چراکه پیشینیان از این مکتب در ثبت و روایت تاریخ عمدتاً بر تاریخ عرب تمرکز داشتند. به نوشته دونر، از دلایل برگزیدن روایات سیف توسط طبری و ابن‌عساکر، شرح و تفصیل حوادث توسط او بود (Donner, 1998: 259).

چنانکه مستشرقان هم اذعان کردند، سیف در روایت‌های خود از مکتب عراق و مدرسه کوفه بیشترین تأثیر و بهره را گرفته است (Al-Waqidi: 1/13>Wiet, 1963: 337). ولهاوزن عصبیت‌های قبیله‌ای، گرایش‌های فرقه‌ای و جانبداری از خلافت رسمی را از ویژگی‌های بارز این مکتب و مدرسه می‌داند و سیف را نماینده برجسته مکتب عراقی تاریخ‌نگاری معرفی می‌کند. او در همین مورد می‌نویسد: سیف برخلاف مورخان مدنی از دقت زمانی، انسجام سندی و بی‌طرفی تاریخی فاصله گرفته است (Wellhausen, 1899: 6/ 1-7). دونر براساس رویکرد مقایسه تطبیقی مدرسه عراق و مدینه، روایت‌های سیف را از جهت سندی و اعتبار ارزیابی و زیر سوال

می‌برد (Donner, 1998: 215). تسرون روایت‌های سیف را به‌ویژه در قضایایی چون ارتداد و سقیفه، نبرد جمل و عبدالله بن سبا تابع ویژگی‌های مدرسه کوفه و عراق می‌داند (Landau-Tasser, 1990: 10-12). گائوتر هم در مقدمه جلد سیزدهم کتاب تاریخ طبری تصریح می‌کند او از اخبار سیف تأثیر گرفته و بدون نقد و سنجش روایات، آن‌ها را نقل کرده است (Tabari, 1989: 13/ XIV). به نظر می‌رسد موسی بر اساس این لایه تحلیلی، روایت‌های طبری را ضعیف می‌داند (Moosa, 1988: xix).

مطالعات شرق‌شناسی نشان می‌دهد که برخی از مورخان اسلامی، گزارش‌های جعلی دوران نخستین تاریخ‌نگاری اسلامی (Kennedy, 2007: 31-38) و از جمله اخبار سیف را به‌صورت مستقیم یا غیرمستقیم نقل کردند. این امر علاوه بر تقویت جایگاه سیف، در فهم دیگران از آموزه‌های دینی نیز تأثیرگذار بوده است. شودهاری معتقد است که برخی اخبار نادرست توسط اخباریان و همچنین مورخان اسلامی منتشر شده و این موضوع به باورهای مسلمانان آسیب رسانده است (Choudhury, 2006: 253-256).

یکی دیگر از عوامل تأثیرگذار در این بخش، نفوذ ادبیات تاریخی ساسانی در شکل‌گیری تاریخ‌نگاری اسلامی است. وایت به نقل از آرو می‌نویسد روایت‌های مربوط به فتوحات در ساختار اثر مکتوب دینکرد تأثیر گرفته است (Weit, 1963: 337). شودهاری این موضوع را در چارچوب اندیشه اجتماعی و فرهنگی تمدن‌های شرقی بررسی کرده و معتقد است سیف تحت تأثیر جهان‌بینی شرقی قرار گرفته است (Choudhury, 2006: 253-256). براساس دسته‌بندی گواتین و همکارانش درباره منشأ اخبار فتوحات اسلامی (Gwatkin, 1959: 339) و نظریه تبارشناسی کرون (Crone, 1980) درباره گزارش منابع اولیه اسلامی، اخبار سیف بازتاب محیط درونی جامعه اسلامی است.

مستشرقان با بررسی مبانی گزارش‌های سیف از جمله نحوه بهره‌گیری از حدیث، پیوند با فضای مدرسه کوفه و جایگاه او در تاریخ‌نگاری اسلامی رویکرد محتاطانه‌ای نسبت به اخبار وی نشان داده‌اند. تحلیل مستشرقان از تأثیر منابع اسلامی بر اخبار سیف نشان می‌دهد که روایت‌های وی

به‌ویژه در حوزه فتوحات و ارتداد از ساختار روایت‌محور مدرسه عراق بهره برده است که از یک طرف بازتابی از نگرش سیاسی و دینی عصر عباسی هستند و از طرفی تحت تأثیر سنت‌های حدیث‌نگاری و شیوه‌های انتقال سیره نیز شکل گرفتند.

از دیدگاه شرق‌شناسان این شیوه موجب تداخل گزارش‌های تاریخی با الگوهای روایی - حدیثی شده و به روایت پردازی خاص از تاریخ اسلام کمک کرده است. روایتی که بی‌طرف نیست. دارای مولفه‌هایی چون گزینش، هدفمند بوده و بعضاً با مایه‌های تحریف و جعل همراه است.

جمع‌بندی تفصیلی و تحلیلی اعتبار اخبار سیف

سیف بن عمر به عنوان یکی از اخباریون پر ارجاع در منابع اسلامی، جایگاهی نامتوازن نزد محدثان، رجالیون، مورخان و مستشرقان دارد. رجالیون و محدثان، روایات او را عمدتاً ضعیف یا غیرقابل اعتماد دانستند. در حالی که برخی از مورخان مسلمان تا سده‌های بعد گاه بدون نقد سندی و تردید اخبار او نقل و بهره بردند. از سوی دیگر مستشرقان مدرن با رویکردی نقادانه و تطبیقی، به تحلیل روایت‌های سیف پرداختند. در ابتدای این بخش در حد ضرورت این سه رویکرد با تمرکز بر جایگاه معرفتی و روش‌شناختی سیف تحلیل و ارزیابی می‌شود.

در سنت رجالی و حدیثی سیف بن عمر با تعبیری چون ضعیف الحدیث، متروک و کذاب توصیف شده است. ابن عدی، ابن جوزی و دیگر رجالیون با استناد به روایات جعلی و اغراق‌آمیز سیف، رای به عدم وثاقت او دادند (ابن عدی، ۱۴۱۸: ۴/ ۵۰۷-۵۰۸؛ ابن جوزی، ۱۴۰۶: ۳۵/۲) و این سنت تا دوره متأخر تداوم یافت (به عنوان نمونه: ذهبی، ۱۴۲۷: ۹/ ۴۷؛ ذهبی، ۱۴۳۰: ۱/ ۳۹۲؛ المزی، ۱۴۰۰: ۱/ ۴۸۷ و ۳۱۶/۴؛ عسکری، ۱۴۱۲).

در سنت تاریخ‌نگاری اسلامی به‌ویژه نزد طبری، ابن اثیر (۱۴۱۵هـ)، ابن کثیر و ابن عساکر و برخی دیگر، اخبار سیف به‌صورت مستقیم یا غیر مستقیم مورد استفاده قرار گرفته است، بدون آنکه از نظر سندی و محتوایی نقد جدی صورت بگیرد (برای نمونه: طبری، ۱۸۷۹: ۲/ ۷۲، ۴۶۳، ۴۶۴، ۴۹/۳، ۱۳۶، ۵۳۷ و...؛ ابن کثیر، ۱۴۰۸: ۱۴/۴؛ ابن عساکر، ۱۴۱۴: ۴۰۵/۳۹). این تقابل رویکردی

در دو سنت مورد اشاره روشن میکند که بین معیار اعتبار حدیث و مصالح گزارش تاریخی یک گسست مبنایی و ساختاری وجود دارد.

در تحلیل مستشرقان سیف از منظر گفتمانی مورد نقد و توجه قرار گرفته است. تسرون با مقایسه اخبار سیف و روایت‌های ابومخنف تأکید می‌کند که سیف از عناصر تخیلی و روایت‌های بدون سند بهره می‌گیرد و او را نماد تاریخ‌نگاری جانبدارانه عباسی معرفی می‌کند (Landau-Tasserion, 1990: 10-15). مادلونگ در تحلیل جریان عبدالله بن سبأ و مقایسه روایت‌های سیف و منابع شیعی نتیجه می‌گیرد که سیف از عناصر مختلف بهره گرفته که فاقد پشتوانه سندی است (Madelung, 1997: 61-67). آنتونی در خوانش روایات سیف از تعبیر "ساختارهای روایی سامان یافته" (constructed narrative blocks) بهره می‌گیرد و نشان می‌دهد که سیف با بهره‌گیری از عناصر تفسیری، قومی و دینی روایات خود را تنظیم می‌کند (Anthony, 2008: 185-192). ارزیابی تطبیقی این سه (اخباریون، مورخان و مستشرقان) و تنوع رویکرد، ضرورت روشی برای ارزیابی تطبیقی منابع و پرهیز از تعمیم‌های سندی یا کاربردهای سطحی را نشان می‌دهد.

نحوه مواجهه شرق‌شناسی معاصر با منابع تاریخ‌نگاری اسلامی و تحلیل انجام گرفته در این پژوهش، رویکرد مستشرقان درباره روایت‌های سیف به ویژه در حوزه‌هایی چون حوادث صدر اسلام، تشیع و نهاد خلافت در سه گروه زیر قرار می‌گیرد:

رویکرد اول، طرد کامل بر مبنای فقدان اعتبار سندی و جانب‌داری سیاسی. ولهاوزن (Wellhausen, 1899) و لاندوا تسرون (Landau-Tasserion, 1990) از جمله مستشرقانی هستند که با نقد ساختاری، سیف را غیرقابل اعتماد دانستند و بر اساس اصل جانبداری در اخبار سیف بر طرد پیشینی اخبار او تأکید دارند.

رویکرد دوم، استفاده مشروط با تحلیل زمینه‌ای و گفتمان‌محور. پژوهشگرانی چون ناث و همکارانش (Noth, 1994)، دونر (Donner, 1998)، کرون (Crone, 1980) و آنتونی (Anthony, 2011, 2008) با تأکید بر فهم لایه‌های اجتماعی-سیاسی عراق و در نظر گرفتن

انگیزه‌های سیاسی، قومی و مذهبی، روایت‌های سیف را متون روایت ساز و اعتبار آن را مشروط تلقی می‌کنند.

رویکرد سوم، رویکرد تلفیقی و کاربردی در بازسازی تاریخ رسمی خلافت. برخی مستشرقان روایت‌های سیف را در کنار منابع دیگر به عنوان ابزار بازسازی گفتمان عباسی به کار گرفتند. این رویکرد بر اهداف بازنمایی قدرت و تاریخ‌نگاری سیاسی متمرکز است و در پژوهش هاوتینگ (Hawting, 2000) و برخی تحلیل‌های گواتکن و همکارانش دیده می‌شود (Gwatkin, 1959. Weit, 1963). با ارزیابی و ترکیب این سه رویکرد، الگوی تحلیلی و نظام مند زیر به دست می‌آید که روایت‌های سیف را با این چارچوب و معیارها ارزیابی می‌کند:

→ سنجش اعتبار سندی و زنجیره روایت

→ تحلیل محتوا از منظر تقابل فرقه‌ای و قومی

→ بررسی نقش روایت در گفتمان مشروعیت خلافت

→ بازشناسی عناصر تخیلی، ساخت‌گرایانه و ایدئولوژیک

→ تطبیق روایات با روایت‌های هم‌عصر از راویان مستقل یا منتقد

بر اساس این الگو و مدل مفهومی زیر عوامل مختلف روایت‌پردازی به صورت هم ارز در نظر گرفته شده‌اند و در مطالعات تاریخ‌نگاری اسلامی، روایت‌هایی چون اخبار سیف در چارچوب خوانشی چندلایه تحلیل می‌شوند.

* مدل تحلیلی، نظام‌مند و محقق یافته ارزیابی اخبار سیف بن عمر تمیمی

کارکرد پژوهشی	تمرکز مفهومی	لایه تحلیلی
سنجش صحت و اتصال اسناد، تحلیل نقش راوی	اعتبار زنجیره روایت، انسجام ساختاری	ارزیابی سندی و روایت شناسی
شناسایی جهت‌گیری‌های هویتی در روایت	سوگیری مذهبی و قومی، بازنمایی گروه‌ها	تحلیل محتوای فرقه‌ای و قومی
بررسی نقش روایت در مشروعیت‌بخشی سیاسی	کارکرد سیاسی روایت، تثبیت قدرت	تحلیل گفتمان مشروعیت خلافت
تشخیص مؤلفه‌های تخیلی و هدف‌دار در متن	نمادپردازی، اغراق، چارچوب ایدئولوژیک	شناسایی عناصر ساخت‌گرایانه و مذهبی
ارزیابی اعتبار از طریق منابع موازی و منتقد	مقایسه روایات، سنجش تعارض یا همخوانی	تطبیق با منابع مستقل هم ارز

نتایج پژوهش

بررسی‌ها نشان داد داورى مستشرقان درباره اخبار سيف بن عمر به‌ويژه در حوزه‌هاى تاريخى و اعتقادى، بر اساس عوامل متعددى شكل گرفته است كه از زمينه‌هاى معرفتى و روش‌شناختى تا تحليل‌هاى گفتمانى و سياسى را شامل مى‌شوند و ساختار روايت‌پردازى سيف -كه با بهره‌گيرى از عناصر فرهنگى، قومى، دينى و سياسى شكل گرفته- محصول تعامل با گفتمان خلافت عباسى و تلاش براى تثبيت روايت رسمى تاريخ اسلام است.

رويكرد مستشرقان با بهره‌گيرى از ابزارهاى تحليل ساختارى و تطبيقى توانسته است اين لايه‌هاى ايدئولوژيك را شناسايى و نقد كند. آن‌ها روايت‌هاى سيف را نه صرفاً داده‌هاى تاريخى خنثى، بلكه بازتابى از مهندسى حافظه سياسى تلقى كردند كه بايد با روش نقادانه، زمينه‌محور و تطبيقى بررسى شوند.

مقاله حاضر تأكيد مى‌كند كه اعتبار اخبار سيف را تنها با قرائت سندی نمی‌توان تعيين كرد بلكه بايد با توجه به منطق روايت‌سازى، زمينه‌هاى سياسى و اجتماعى توليد متن و تعامل با ساختار قدرت به تحليل آن‌ها پرداخت. چنين رويكردى موجب مى‌شود تا منابع پرمناقشه در تاريخ اسلام از جمله آثار سيف در چارچوبى علمى، منصفانه و چندلايه مورد ارزيابى قرار گيرند. پيشنهاده مى‌شود در پژوهش‌هاى آينده محورهايى چون بررسى تطبيقى روايت‌هاى سيف با ديگر راويان كوفى، نقش عباسيان در تنظيم روايات در منابع تاريخ نگارى اسلامى مورد كاوش و بررسى قرار گيرد.

پيوست:

1. Caetani (1914)
2. Rosenthal (1968)
3. Noth (1994)
4. Donner (1998)
5. Crone (1980)
6. Madelung (1997, 2013)
7. Anthony (2011)
8. Tucker (2008)
9. Landau-Tasseron (1990)
10. Moosa (1988)
11. Lecker (1999)
12. Robinson (2006)

منابع و مطالعات

- ابن اثیر، علی (۱۴۱۵ق)، أسد الغابة، بیروت: دارالکتب العلمیة.
- ابن اعثم، احمد (۱۴۱۱ق)، الفتوح، بیروت: دارالاضواء.
- ابن جوزی، جمال‌الدین ابوالفرج (۱۴۰۶ق)، الضعفاء و المتروکون، بیروت: دار الکتب العلمیة.
- ابن عدی، ابو احمد (۱۴۱۸ق)، الكامل فی ضعفاء الرجال، بیروت: دارالکتب العلمیة.
- ابن عساکر، علی (۱۴۱۵ق)، تاریخ مدینة دمشق، بیروت: دارالفکر.
- ابن کثیر، اسماعیل (۱۴۰۸ق)، البدایة و النهایة، بیروت: دار إحياء التراث العربی.
- ذهبی، محمد (۱۴۲۷ق)، سیر أعلام النبلاء، قاهره: دار الحديث.
- ذهبی، محمد (۱۴۳۰ق)، المغنی فی الضعفاء، الدوحة: إدارة إحياء التراث.
- سعیدیان جزئی، مریم (۱۳۹۹). "اخبار جعلی سیف بن عمر در مطالعات شیعه‌شناسی غربی‌ها". سیره پژوهی، ۶(۱۱)، ۷۵-۸۸.
- طبری، محمد بن جریر (۱۸۷۹)، تاریخ الأمم والملوک، مراجعة وتصحيح نخبة من العلماء، بیروت: مؤسسة الأعلمی.
- عسکری، مرتضی (۱۴۱۲ق)، عبدالله بن سبأ، بیروت: دارالزهراء.
- الغیث، خالد (1997)، استشهاد عثمان ووقعه الجمل فی مرویات سیف بن عمر فی تاریخ الطبری: دراسة نقدیة، أطروحة دکتوراه، الرياض: جامعة دار أمیة.
- المزی، یوسف (۱۴۰۰ق)، تهذیب الکمال، بیروت: مؤسسه الرسالة.

al-Samarrai, Q. (2000), Sayf ibn Umar and ibn Saba: A New Approach, in: Tudor Parfitt (Ed.), Israel and Ishmael: Studies in Muslim-Jewish Relations, Palgrave Macmillan. (ISBN 978-0-312-22228-4)

al-Waqidi, Mohammad B.Umar (n.d.), The Concept of Syria, edited by AND. Lees, Bengal: Orphan Press.

- Anthony, S. W. (2008), The Composition of Sayf b. 'Umar's Account of King Paul and the Corruption of Ancient Christianity, *Der Islam*, Vol. 85, No. 1, Berlin: pp. 164–202. <https://doi.org/10.1515/ISLAM.2010.003>
- Anthony, S. W. (2011), *The Caliph and the Heretic: Ibn Saba' and the Origins of Shi'ism*, Leiden: Brill.
- Bunko, Tōyō. (1998), *Memoirs of the Research Department of the Toyo Bunko*, Issues 56–59, Tokyo: Tōyō Bunko.
- Butler, A. J. (1902), *The Arab Conquest of Egypt and the Last Thirty Years of the Roman Dominion*, Oxford: Clarendon Press.
- Caetani, L. (1914), *Studi di storia orientale*, Vol. 3, Milan: U. Hoepli.
- Choudhury, M. A. (2006), *Science and Epistemology in the Koran: The Koranic Principle of Complementarities Applied to Social and Scientific Themes*, Vol. 5, New York: Edwin Mellen Press.
- Crone, P. (1980), *Slaves on Horses: The Evolution of the Islamic Polity*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Crone, P. (1994), Early Islamic Historiography: A Critical Survey, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, Vol. 57, No. 1, London: pp. 1–14.
- Donner, F. M. (1998), *Narratives of Islamic Origins: The Beginnings of Islamic Historical Writing*, Princeton: Darwin Press.
- Gwatkin, H., Whitney, J. P., Tanner, J. R., Previt -Orton, C. W., & Brooke, Z. N. (1959), *The Cambridge Medieval History*, Vol. 2, New York: Macmillan.
- Hawting, G. R. (2000), The Idea of Legitimate Authority in Early Islamic Political Thought, in: S. A. Arjomand (Ed.), *Authority and Political Culture in Shi'ism*, Albany, NY: SUNY Press, pp. 45–58.
- Hibri, T. (2010), *Parable and Politics in Early Islamic History: The Rashidun Caliphs*, New York: Columbia University Press.
- Hinds, M. (2021), Kufan Political Alignments and Their Background in the Mid-Seventh Century A.D., in: J. Bacharach, L. I. Conrad, & P. Crone (Eds.), *Studies in Early Islamic History*, Berlin: Gerlach Press, pp. 1–28. <https://doi.org/10.2307/j.ctv1b9f5n5>.
- Hodgson, M. G. S. (Ed.). (1974), *The Venture of Islam*, Vol. 3, Chicago: University of Chicago Press.
- Kennedy, H. (2007), *The Great Arab Conquests: How the Spread of Islam Changed the World We Live In*, London: Weidenfeld & Nicolson.
- Landau-Tasseron, E. (1990), Sayf Ibn 'Umar in Medieval and Modern Scholarship. *Der Islam*, 67(1), 1–26. <https://doi.org/10.1515/islam.1990.67.1.1>
- Lecker, M. (1999), *Jews and Arabs in Pre- and Early Islamic Arabia*, Bloomington: Indiana University Press.
- Lindsay, E. J. (Ed.). (2001), *Ibn Asakir and Early Islamic History. Studies in Late Antiquity and Early Islam No. 20*, Princeton, NJ: Darwin Press.

- Madelung, W. (1997), *The Succession to Muhammad: A Study of the Early Caliphate*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Madelung, W. (2013), *Studies in Medieval Muslim Thought and History*, (Ed.) Sabine Schmidtke, 1st ed., London: Routledge. eBook published 19 April 2022. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781003221883>
- Moosa, M. (1988), *Extremist Shiites: The Ghulat Sects*, Syracuse, NY: Syracuse University Press.
- Noth, A., Conrad, L. I., & Bonner, M. (1994), *The Early Arabic Historical Tradition: A Source-Critical Study*, Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Peacock, A. C. S. (2003), *Abū 'Alī Bal'amī's Translation of al-Ṭabarī's History*, Cambridge: University of Cambridge.
- Robinson, C. F. (2006): *A Local Historian's Debt to al-Ṭabarī: The Case of al-Azdī's Ta' rīkh al-Mawṣil*, *Journal of the American Oriental Society*, Vol. 126, No. 4, Ann Arbor: pp. 521–535.
- Rosenthal, F. (1968), *History of Muslim Historiography*. Leiden: E. J. Brill.
- Subani, H. (2013), *The Secret History of Iran*. Lulu.com. ISBN: 130408289X.
- Tabari, Mohammad. B. Jarir (1989), *The History of al-Ṭabarī*, Vol. XII: *The Conquest of Iraq, Southwestern Persia, and Egypt*, trans. G. A. Judnboll & (Ed.) I. K. A. Howard. New York: State University of New York Press.
- Tucker, W. F. (2008), *Mahdis and Millenarians: Shī'ite Extremists in Early Muslim Iraq*. Cambridge University Press.
- Wellhausen, J. (1899), *Skizzen und Vorarbeiten*, Vol. 6. Berlin.
- Wiet, G., et al. (1963), *History of Mankind: The Great Medieval Civilizations*. New York: Harper & Row.